

TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞME OLARAK MODERNLEŞME

Doç. Dr. Atilla BARANSEL
İ.Ü. İşletme Fakültesi
Yönetim ve Organizasyon
Kürsüsü

GİRİŞ

Bugün günlük lisana bile geçen *modern* ve *modernleşme* sözcüğü, anlam ve kapsamı çok geniş bir kavramdır. Lâtincede, şimdi anlamına gelen, *modo* ve *modernus* kelimelerinden türemiştir. Modernleşme, XVII. yüzyıla kadar, lâik görüş ve akılcı düşünüş tarzındaki gelişmeleri, otoriter rejimlerin ve bâtil inançların baskısından kurtulmayı ifade etmekteydi¹. XVII. yüzyılın sonlarından bu yana, batı ülkelerinin ulaştığı seviyeye yükselmeyi, özellikle, batının ilim ve teknoloji seviyesine erişmeyi ve batı zihniyetini benimsemeyi ifade eden *batılaştırma* (*Westernization*) sözcüğü ile eş anlam taşımaya başlamıştır. Ancak, *batılaştırma* XVIII. ve XIX. yüzyılda coğrafik gerçeklere uyduğundan, modernleşme sözcüğüne tercih edilmiştir². İkinci Cihan Savaşından sonra, *batılaştırma* sözcüğü, hiç olmazsa, coğrafik anlamını kaybetmiş ve 1950 yıllarından bu yana *modernleşme* özellikle toplum bilimcilerin sık sık kullandıkları bir sözcük haline gelmiştir. Modernleşme, yeni bir sözcük olmakla beraber, ifade ettiği süreç çok eskidir.

D) MODERNLEŞMENİN ANLAM VE TANITIMI :

Bilindiği gibi, iktisatçılar toplumları, çeşitli iktisadî kriterlere göre, az gelişmiş ve gelişmiş toplumlar olarak iki, bazı hallerde bu ikisi ara-

1) Weiner, Myron (ed.); *Modernization: The Dynamics of Growth*; Basic Books, Inc., London, 1966, S.V.

2) Lerner, Danel; *Modernization*; International Encyclopedia of the Social Sciences; The Mcmillan and Free Press, N.Y. 1968, Vol. 10, s. 387.

Keza Bkz. Black, C.E.; *The Dynamics of Modernization*; Harper and Row Publishers, N.Y., 1967, s. 6.

sında çeşitli gelişme derecelerine göre beşe kadar yükselen gruplar içinde toplamakta ve genel olarak, iktisaden az gelişmişlikten gelişmiş hale geçiş sürecini, iktisadi kalkınma ya da gelişme olarak nitelendirmektedirler. Aynı şekilde toplum bilimciler de toplumları, örneğin; Tönnies *Cemaat* (Gemeinschaft), *Cemiyet* (Gesellschaft); Durkheim, *mekanik birlik, organik birlik. Marx feodal, kapitalist; Parsons topluluk* (Community), *toplum* (society) vb. g. çeşitli şekillerde ikili sınıflamaya tabi tutmuşlardır. En yaygın gruplamadan biri, geleneksel ya da *sanayi öncesi toplum* (traditional, pre-industrial society) *modern toplum* (modern society) şeklindeki ayırımdır. İktisatçıların, iktisaden az gelişmişlikten, gelişmiş hale geçişi iktisadi kalkınma olarak nitelendirmelerine paralel olarak, toplum bilimcilerde, geleneksel ya da sanayi öncesi toplumun bünyesinde yer alan bir takım değişme gelişmelerle modern toplum haline geçişi, *modernleşme süreci* olarak nitelendirmektedirler³. Modernleşme sürecinde, iktisadi gelişmede olduğu gibi çeşitli safhalardan geçiş söz konusudur.

Modernleşme süreciyle ilgili yukarıdaki açıklamada belirtilen «geleneksel sanayi öncesi toplumların bünyesinde yer alan *değişme ve gelişmeler...*» ifadesinin açıklanması, modernleşme sürecinin mahiyeti hakkında fikir verecektir. Modernleşme sürecine farklı açılardan bakmalarına, değişik terminolojiler kullanmalarına, dikkatlerini farklı unsurlar üzerinde toplamalarına rağmen, toplum bilimciler arasında, modernleşme sürecinin aşağıda belirtilen değişme ve gelişmeleri kapsamı içine aldığı hususunda fikir birliği mevcuttur. Daniel Lerner, bu değişme ve gelişmeleri şöyle özetliyor :

«1) Ekonominin kendi kendini idame ettirecek bir düzeye ulaşması... 2) Kültürün maddî, manevî unsurlarında değişmelerin yer alması ve kültüre yeni unsurların girmesi... 3) Toplumun teşkil eden sosyal ve kurumsal yapıdaki farklılaşmalar, fertlerin fizikî, sosyal ve psikolojik seyyalietlerindeki hızlanması... 4) Siyasî bünyeye demokratik ölçülerin yerleşmesi... ve 5) Toplumun teşkil eden fertlerin yukarıda 4 madde halinde belirtilen ortamda etkin bir şekilde faaliyet göstermelerini mümkün kılacak bir şahsiyet yapısını kazanmaları...»⁴.

3) Eisenstadt, S.N.; *Modernization: Protest and Change*; Prentice Hall, Inc., N.J., 1966, s. 1.

4) Lerner, D.; *Modernization*; a.g. ansiklopedi, Vol. 10. s. 388.

Samuel P. Hayes ise, modernleşme sürecinde yer alan değişme ve gelişmeleri aşağıdaki şekilde belirtmektedir :

«Modernleşme sürecinde... tüketim, tasarruf ve yatırım alış-kınlıklarında; üretim teçhizat ve kaynaklarında, üretim metodlarında, üretimde kullanılan ham maddelerde; toplumun sınıf yapısında, aile cesamet, bünye ve fonksiyonlarında; beşeri ilişki ve davranışlarda, değer sistemi, inanç ve tavırlarda; hayat felsefesi ve yaşayış tarzında bir takım değişme ve gelişmeler yer alır...»⁵

Harvard Üniversitesi Profesörlerinden Renato Taguiri de bu değişme ve gelişmeleri veciz bir şekilde dile getirmiştir :

«... bugün zanaatten sanayiye; küçük sanatlardan, kitle üretimine; küçük işletmelerden, büyük organizasyonlara, geniş sosyal tabakalaşmadan, daha az farklılaşmalara; iç güdülerin san'at duygusuna dayanan davranışlardan, ilmi ve teknolojik usullere; beşeri görüşten, teknik anlayışa, dini hareket tarzlarından, ahlâki kavrama; köy hayatından, şehir hayatına; şahsi temaslardan, kitlevi haberleşmeye; nasyonalizmden, milletlerarası işbirliğine doğru bir takım değişmelerin yer aldığı devirde yaşamaktayız...»⁶.

Modernleşme sürecinde toplum bünyesinde yer alan değişme ve gelişmeleri belirten bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, modernleşme sürecinde toplum bünyesinde, *sosyal, kültürel, teknolojik ve ekolojik; iktisadi, siyasi ve hukuki* mahiyette bir takım değişme ve gelişmeler yer alır. Başka bir deyişle, bu değişme ve gelişmeler, iktisadi ve teknolojik anlamda, iktisadi gelişme ve sanayileşmeyi; sosyal, kültürel ve siyasi anlamda *toplumsal değişmeyi* ve bütünü ile *modernleşmeyi* ifade eder. Yukarıda sözü edilen değişme ve gelişmelerin önemli bir özelliği, modernleşme sürecini hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı bir şekilde birbirini karşılıklı olarak etkilemesidir. Şüphesiz, bu durum modernleşmeye dinamik ve karmaşık bir süreç özelliğini kazandırmaktadır.

5) Hayes, Samuel P. jr.; Personality and Culture Problems of Point IV.; Hoselitz, Bert F. (ed.). The Progress of Underdeveloped Areas; The University of Chicago Press, Ill., 1952, s. 206. Keza Bkz. Stanley, Eugene; The Future of Underdeveloped Countries, Harper and Brothers, N.Y., 1954, s. 202-203.

6) Taguiri, Renato; Türkiye'de Sevk ve İdarenin seyri, Terc. Dr. N. Ekin, Dr. N. Yalçıntaş, Sosyal Siyaset Konferansları, onbeşinci kitap, İstanbul, 1964, s. 227.

Modernleşme sürecinde, ekonomik yapı ve faaliyetlerde yer alan temel değişme ve gelişmeler : 1) yaşama ve geçim için ziraaten, piyasa için üretime geçiş, 2) endüstri, ticaret ve hizmet sektörlerinin önem kazanması, 3) üretimde ileri bir teknoloji kullanılması, 4) piyasaların genişlemesi, 5) ekonomik rollerde uzmanlaşma, 6) sermaye birikimi (üretimin tamamen tüketilme eğiliminin zayıflaması), 7) fert başına düşen GSMH'nin yükselmesi şeklinde özetlenebilir⁷. Bütün bu değişme ve gelişmeler ekonomik yapıda da kendini gösterir, ekonomik faaliyetler bürokratik ve büyük çaplı kuruluşlar içinde cereyan eder.

Modernleşme sürecinde, siyasal alandaki değişme ve gelişmeleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür : 1) siyasal gücün uzandığı alanın genişlemesi ve merkezi hükümetin güçlenmesi, 2) kuvvet ve otoritenin daha geniş gruplara yayılması, 3) siyasal rejimin halka dayalı ve demokratik doğrultuda gelişmesi, 4) hükümet organlarının merkezileşmesi, 5) devletin birçok sosyal görevler yüklenmesi...

Modernleşme sürecinde ortaya çıkan sosyo-kültürel alandaki temel değişme ve gelişmeler ise; 1) ailenin büyüklük ve fonksiyonlarında değişmelerin yer alması, örneğin ailenin ekonomik ünite olma özelliğinin kaybolması..., 2) yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkması, bir kısım iş ve mesleklerin öneminin azalması..., 3) Dikey ve yatay toplumsal hareketliliğin artması..., 4) şehirleşme eğiliminin hızlanması, eğitimin yaygınlaşması ve lâikleşmesi... şeklinde özetlenebilir.

Modernleşme çok yönlü bir süreç olması nedeniyle, ölçütleri (kriterleri) de çok çeşitlidir. Örneğin, iktisadi gelişme süreci olarak modernleşmenin temel ölçütü, kişi başına düşen milli gelirdeki artıştır. Sosyo-kültürel değişme süreci olarak modernleşme ölçüleri ise, şehirleşme eğilimi, okur-yazarlık oranı, kitle haberleşme araçlarının etkisine girme ve siyasal katılım vb. hususları kapsar⁸.

Bilindiği gibi, modernleşme, birçok yazarlar tarafından «sanayi öncesi toplumların, modern toplum özelliklerini kazanma süreci» olarak tanımlanmaktadır⁹. Bu tanıma benimseyen yazarlar, sanayi öncesi top-

7) Eisenstadt, S.N.; a.g.e., s. 3. Ayrıca Bkz. Black, C.E., a.g.e., s. 18.

8) Lerner, Daniel; The Passing of Traditional Society; The Free Press of Glencoe, N.Y., 1964, s. 49.

9) Lerner, D.; a.g. Ansiklopedi, s. 388; Black, C.E.; a.g.e.; s. 6. Keza Bkz. Eisenstadt, S.N.; a.g.e., s. 1. Ayrıca Bkz. Moore W.E. Social Change, Prentice-Hall, N.J. 1963, s. 89. ve Hoselitz, Bert F. Sociological Aspect of Economic Growth; The Free Press, N.Y. 1960, s. 56.

lumlarını, hareket noktası olarak almakta ve sanayi öncesi toplumların kendilerine has özellikler dışında, ortak özelliklerini, aşağıdaki şekilde belirlemektedirler.

Tablo 1. Sanayi Öncesi ve Modern Toplumların Özellikleri¹⁰.

<i>Sanayi Öncesi Toplum Özellikleri :</i>	<i>Modern Toplum Özellikleri :</i>
— Tarıma dayalı ekonomik yapı.	— Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine dayalı ekonomik yapı.
— İlkel teknoloji, üretimin adale gücüne dayanması.	— İleri teknoloji, üretimde mekanik güç.
— Tüketim için üretim, üretimde verimsizlik.	— Piyasa için üretim, üretimde etkinlik ve verimlilik.
— Nüfusun dağınık oluşu ve köylerde kümeleşmesi.	— Şehirleşme eğilimi.
— Hiyerarşik ve statik sosyal yapı.	— Pramidal ve dinamik sosyal yapı.
— Geniş aile tipi, ailenin temel üretim birimi olması.	— Dar aile tipi, üretim fonksiyonunun aile dışındaki birimlere devredilmiş olması.
— Yaygın cehalet, yetersiz eğitim.	— Okur yazarlık oranının çok yüksek oluşu, ileri bir eğitim sistemi.
— Kaderci bir hayat görüşü, metafizik felsefe.	— Olayların önceden hesaplanıp tahmin edilebileceği ve önlenilebileceği inancı, akılcı düşünme tarzı.
— Toplumsal rollerin çok boyutluğu.	— Toplumsal rollerin tek boyutluğu.
— Toplumsal ve ekonomik rollerin doğuştan edinilmesi.	— Toplumsal ve ekonomik rollerin kabiliyet ve başarı ile elde edilmesi.
— Kaide, prensip ve kanunların şahsa göre uygulanması.	— Kaide, prensip ve kanunların genel uygulanması.
— Yetki ve görevlerde belirsizlik.	— Yetki ve görevlerde belirlilik.
— Merkezi hükümet otoritesinin zayıflığı.	— Güçlü merkezi hükümet.
— Feodal, otokratik, totaliter siyasi yapı.	— Demokratik siyasi yapı.
— Siyasal istikrarsızlık.	— Siyasal istikrar.

10) Smelser Neil, J.; The Modernization of Social Relations; Myron Weiner, (ed.), a.g.e., içinde s. 100. Aynı eser için de Spengler Joseph J. Breakdowns'ın Modernization, s. 322. Ayrıca Bkz. Parsons, Talcott; The Social System; 11., 1958, s. 58 ve devamı

Sanayi öncesi ve modern toplumların karşılaştırmalı olarak, bazı iktisadi, teknik ve sosyo-kültürel özelliklerini belirlemeye çalıştığımız yukarıdaki tablo'daki, sosyo-kültürel özellikler üzerinde kısaca durmak istiyoruz¹¹.

Toplumsal ve ekonomik fiillerin çok boyutluğu : Bununla, toplumsal ve ekonomik fiillerin, bir ferdi ya da şeyi ilgilendirmek yerine birden fazla kişi ve şeyi ilgilendirdiği anlatılmak istenmektedir. Örneğin, üretim fiilinin, iktisadi amaç ve fonksiyonu kadar toplumsal, kültürel vb. amaç ve fonksiyonları da vardır. Bunun modern toplumlardaki şekli, toplumsal ve ekonomik rollerin *tek boyutlu oluşudur*. Toplumsal fiillerin çok boyutluluğu değişimin engellenmesi bakımından önem taşır. Bu fiillerle ilgili davranışlar ve araçlarda yapılacak değişmelerin, değişmeden önceki bütün amaç ve fonksiyonları karşılaması ve tatmin etmesi gerekir. Modernleşme sürecinde yavaş ta olsa toplumsal ve ekonomik fiiller çok boyutlu olma özelliğini kaybeder.

Toplumsal ve iktisadi rollerin doğuştan edinilmesi (ascription) : Sanayi öncesi toplumlarda toplumsal ve iktisadi roller dağılışında kişilerin ne yapabildiğinden çok kim olduğu önemlidir. Bu kuralın en katı uygulaması kast sisteminde görülür. Bu kuralın modern toplumlarda uygulanışı, toplumsal ve iktisadi rollerin başarı ile edinilmesi, (achievement) kabiliyete dayanmasıdır. Bu kural toplumsal hareketlilik bakımından önem taşır. Modernleşen toplumlarda rollerin doğuştan edinilmesi, yerini, rollerin başarıma ile edinilmesine terkeder.

Kaide, prensip ve kanunların şahsa göre uygulanması (particularism) : Bu uygulamanın modern toplumlardaki şekli, kaide, prensip ve kanunların genel uygulanmasıdır (universalism).

Yetki ve görevlerde belirsizlik (diffuseness) : Sanayi öncesi toplumlarda yetki ve görevlerde belirsizlik büyük ölçüde iş bölümü ve uzmanlaşma eksikliğinden ileri gelmektedir. İş bölümü ve uzmanlaşma arttıkça yetki ve görevlerde belirlilik (specifitcy) bir zaruret haline gelir. Öte yandan toplumsal rollerin başarı ile elde edilmesi yetki ve görevlerde belirlilikle yakından ilgilidir.

11) Hoselitz, Bert, F.; a.g.e., s. 33. Keza Bkz. Hoselitz Bert F., Main Concepts in the Analysis of the Social. Implications of Technical Change; Bert F. Hoselitz; Wilbert E. Moore (eds.); Industrialization and Society; Unesco-Monton, 1968, s. 16-18. Bu yazı Ö. Ozankaya tarafından dilimize çevrilmiştir. Bkz. SBF mecmuası, cilt XIX, No.2, Ankara 1984.

Modernleşme sürecinin tanım ve tanıtımıyla ilgili açıklamalarımıza, Marion J. Levy Jr.'nin buraya kadar yazılanları özetleyen, modern toplum tanımı ile son verebiliriz: «... örgütlerin ihtisaslaştığı ve karşılıklı bağımlılıkların arttığı, insan ilişkilerinin, evrensellik, akılcılık, fonksiyonel belirlilik, niteliklerini taşıdığı hükümette merkezileşme eğiliminin görüldüğü, pazar ve para ekonomisinin geliştiği, bürokrasinin egemen olduğu, ailenin toplumsal denetim fonksiyonunu kaybettiği, nüfusun çoğunun kentlerde yaşadığı toplum»¹².

Dünya çapında modernleşme :

XVIII. Yüzyılın sonlarında birkaç ülkenin sınırları içinde kalan modernleşme, özellikle, II. Cihan Harbinden bu yana bütün dünya ülkelerinin ulaşmak istedikleri bir hedef haline gelmiştir. Prof. Benjamin Higgins'in deyimiyle, *gelişme zihniyeti* bütün dünyaya yayılmış bulunmaktadır¹³. Gerçekten, gelişmiş ülkeler (modern toplumlar) esasen yüksek seviyede bulunan milli hasıllarını arttırmak suretiyle, daha yüksek bir hayat seviyesine ulaşmaya; iktisadi ve siyasi güçlerini arttırmaya gayret ederlerken; az gelişmiş (geleneksel ya da sanayi öncesi toplumlar) ülkeler de, siyasi ve iktisadi bağımsızlıklarını idame ettirmek (veya kazanmak), askeri yönden güçlenmek milletlerarası ilişkilerde önemli bir statüye sahip olmak ve nihayet bütün bunlardan daha önemli olarak çok düşük bulunan hayat standartlarını yükseltmek için, modernleşme ve sanayileşme gayreti içinde bulunmaktadırlar.

Modernleşme ve sanayileşme arzusunun doğması ve bütün toplumlar için ulaşılması istenen gaye ve hedef haline gelmesinde, 20. asrın ileri ve modern haberleşme vasıta ve tekniklerinin büyük bir rol oynadığına şüphe yoktur. Öte yandan, İkinci Cihan Savaşının dünya ülkeleri arasında meydana getirdiği temas ve yakınlaşmaların gittikçe artması, modernleşmenin ilk şartı olan, modernleşme arzusunun doğuşunda ve yaygınlaşmasında büyük bir rol oynamış ve oynamaktadırlar. Ayrıca, Birleşmiş Milletler, Ekonomik ve Sosyal Konseyine bağlı, Dünya Sağlık Teşkilâtı (WHO), Beslenme ve Tarım Teşkilâtı (FAO), Birleşmiş Milletler Eğitim ve Kültür Teşkilâtı (UNESCO), Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı (ILO), Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) gibi kuruluşların ve gelişmiş ülkelerin yardım desteğiyle, modernleşme ve sanayileşme arzusu, seferberlik haline gelmiştir.

12) Kongar, Emre; Toplumsal Değişme; Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 244.

13) Higgins, Benjamin; Economic Development; Carbondale and Company, Ltd., London, 1959, s. 3.

Ancak, aradan çeyrek asırdan fazla bir zaman geçmiş olmasına ve sözü edilen yardım ve desteklere rağmen, az gelişmiş ülkelerde modernleşme ve sanayileşme yönünde beklenen ölçüde bir gelişme kaydedilmemiştir¹⁴. Gerçekten bugün Japonya ve İsrail hariç bütün Asya ülkeleri; Güney Afrika Birliği hariç, Bütün Afrika ülkeleri; Avustralya ve Yeni Zelanda hariç, Okyanus ülkeleri, Güney Amerika ülkelerinin büyük bir kısmı; Güney ve Doğu Avrupa ülkeleri, henüz modern sanayi toplumları seviyesine ulaşamamışlardır. Üç milyarı aşan dünya nüfusunun üçte ikisi, bu ülkelerin bazı bölgeleri hariç, yetersiz; barınma, sağlık ve beslenme şartları içinde yaşamaktadır¹⁵. Sanayi öncesi toplumlar, sağlanan sermaye ve teknik yardımlara rağmen, beklenen gelişmeyi gerçekleştirmemelerinin nedenlerini bu toplumların sosyal-kültürel yapılarında aramak gerekir. Sermaye ve teknolojiyi «bir fidan» gibi düşünürsek, sanayi öncesi toplumların sosyal-kültürel ortamında «bu fidanın» büyüme ve gelişme imkânı bulamadığı şeklinde bir benzetme yapılabilir.

Bu hususu, toplumsal bilimler açısından Ogburn'nun kültür geriliği ya da gecikmesi (cultural lag) ile izah etmek mümkündür. Bilindiği gibi, toplum bilimciler kültürü maddî ve manevî olmak üzere iki kısma ayırmaktadırlar. Öte yandan maddî kültür unsurlarında, manevî kültür unsurlarına kıyasla, genellikle, daha hızlı bir değişme olduğu kabul edilmektedir. Sanayi öncesi toplumlara sağlanan teknik yardımlar, maddî kültürde hızlı bir değişme yaratmasına karşılık, manevî kültürdeki geri kalma ve gecikme (cultural lag) sanayi öncesi toplumların modernleşmelerini önleyen ana faktör olmuştur.

Sanayi öncesi toplumların, daha önce belirttiğimiz, iktisadi teknik ve bilhassa sosyal-kültürel özellikleri göz önüne alınırsa, modernleşmelerini engelleyen faktörler ortaya çıkar. Sanayi öncesi toplumların, bu sosyal-kültürel engelleri *dış yardımlarla doğrudan doğruya ortadan kaldırmak* (iktisadi ve teknik engellerde olduğu gibi) ya da hafifletmek imkânına sahip değildirler.

(II) TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞME SÜRECİ OLARAK MODERNLEŞME :

Modernleşmeyi hangi yönden (iktisadi gelişme, sanayileşme, teknik gelişme, ekolojik değişme...) ele alırsak alalım, sosyo-kültürel fak-

14) Stanley, E., a.g.e., s. 18.

15) Stanley, E., a.g.e., s. 13.

törler karşımıza çıkacaktır. Prof. Dr. Ülgener bu hususu güzel uslubuyla şu şekilde dile getirmektedir :

«...İktisadi gelişme her yerde ve her toplumda, iktisadi olmayan unsurlarla örtülü bir yapı manzarası gösterir. Yerine göre, dinî, estetik, kültürel, sosyal kıymetlerle dokunmuş bir örgü. Sermaye birikimi, yatırım hareketleri; sermaye-hasıla oranı bizi bir adım ötede bütün o hareketlerin, maddî akımların merkezindeki insana, onun kıymet anlayışına, zihniyet dünyasına kadar götürüyor...»¹⁶.

Toplumsal değişme (modernleşme) sürecinde sosyo-kültürel yönden çeşitli düzeylerde yer alan değişme ve gelişmeleri bireysel toplumsal değişme modellerinde olduğu gibi bireye kadar indirgemek mümkündür. Bu yoldan hareket ederek, geleneksel ve modern insan¹⁷ arasındaki bazı farklılıkları, daha önce toplumlar için yaptığımız gibi, karşılaştırmalı şekilde tesbit edebiliriz.

Tablo 2. Geleneksel ve Modern İnsan Özellikleri¹⁸.

<i>Geleneksel İnsan :</i>	<i>Modern İnsan :</i>
— Yeni fikirleri ve davranış şekillerini kabul etmeme eğiliminde olması.	— Yeni fikir ve davranış şekillerini kabule hazır olması.
— İlgilendiği hususların konu ve zaman bakımından sınırlı oluşu ¹⁹ .	— İlgilendiği hususların konu bakımından çok çeşitli; zaman açısından geniş oluşu.
— Fizikî, sosyal, psikolojik hareket-sizlik.	— Fizikî, sosyal, psikolojik hareketlilik.
— Kendisini başkalarının yerine koyma (Emphaty) yeteneği zayıf ²⁰ .	— Kendisini başkalarının yerine koyma (Emphaty) yeteneği kuvvetli.

16) Ülgener, Sabri; Gelenekçi Bir Toplumun İktisadi Kıymet ve Zihniyet Meseleleri; Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti konferans serilerinden, İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri içinde, s. 133, II. konferans, İstanbul, 1973.

17) Geleneksel insan (traditional man) modern insan (modern man) kavramları için, Bkz. İnlekes Alex, The Modernization of Man, Mayron Weiner, (ed.), a.g.e., s. 139.

18) İnlekes Alex, a.g.m., s. 141.

19) Lerner, D.; The Passing of Traditional Society.

20) Lerner, D.; a.g.e.; s. 49.

Tablo 2.'nin devamı

<i>Geleneksel İnsan :</i>	<i>Modern İnsan :</i>
— Geçmişe dönük.	— Geleceğe dönük.
— Başarma güdüsü düşük ²¹ .	— Başarma güdüsü yüksek.
— Plânsız.	— Plânh.
— Otoriter kişilik ²² .	— Yaratıcı kişilik.
— Çevrenin hakimiyetinde.	— Çevresine hakim.
— Olayların tahmin edilemeyeceği ve kadere bağlı olduğu inancına sahip.	— Olayların tahmin edileceği inancına sahip.
— İlim ve teknolojiyi önemsememek.	— İlim ve teknolojiye güven ve inanç.
— Ödülün katkıdan çok şahsa göre dağıtımı.	— Ödül ile katkı arasında ilişki inancı.
— Gelenekler tarafından yönetilen tip (Tradition-Directed Person) davranışlarını geleneklere uyduran kişi ²³ .	— Dıştan yönetilen tip (Other-Directed Person) davranışlarını başkalarının beklentilerine göre düzenleyen kişi.

Bu özellikleri çoğaltmak veya belirtilenleri kısımlara ayırmak mümkündür. Bununla birlikte, belirtilen özellikler bilhassa ferdin modernleşen topluma başarılı bir şekilde uyumu ile ilgili bulunmaktadır. Burada önemli bir soru ortaya çıkmaktadır, geleneksel insan nasıl değişir? Modern insan özelliklerini kazanır. A. İnkeles, eğitim, kütle haberleşmesi, şehirleşme, ordu hizmeti ve işletmelerde çalışma... gibi faktörlerin geleneksel insanın, modern insan özelliklerini ya da kişiliğini kazanmasında önemli rol oynadığını belirtmektedir²⁴.

21) McClelland, David; *The Achieving Society*; D. Von Nostrand, Princeton N.J.; 1961.

22) Hagen, Everett, E.; *On the Theory of Social Change*; The Dorsey Press, Inc., Ill., 1968, s. 71, 98, 187-192.

23) Reisman, David, Nathan Glazer ve Reuel Denney; *The Lonely Crowd*, Yale University Press, N.H., 1961, s. 11. Yazarlar gelenekler tarafından yönetilen tip ile, dıştan yönetilen tip arasında, geçiş halindeki toplumların kişilik özelliği için içten yönetilen (Inner-directed Person) davranışlarının gelenekler yerine yeni değerlere göre şekillendiren kişi tipinden de söz etmektedirler.

24) İnkeles, A.; a.g.m.; s. 147-149.

Toplumsal değişme (modernleşme) sürecini, kişiyi esas alan inceleme tarzı yanında, yapısal-fonksiyonel yaklaşımla incelemek mümkündür. Bu yaklaşım tarzı, özellikle, ilerde değinmek istediğimiz farklılaşma (differentiation) ve bunun doğurduğu *tamlama ve bütünleşme* (integration) konusunu ele almak bakımından uygun düşmektedir.

Toplumsal değişme süreci, *toplum* kavramına dayanmaktadır. Bu nedenle, toplumsal değişme süreci olarak modernleşme konusunu inceleyenler, hareket noktasını teşkil eden, *toplum*'u tanımlamak gerekmektedir. Toplum, belirli bir alanda yaşayan ve ortak amaçlara sahip bulunan, üyelerinin davranış ve karşılıklı ilişkileri kuramlara bağlanmış, örgütlenmiş insan gruplarıdır. Toplumsal değişme ise, Ginsberg'e göre, «toplumun bütününün ya da kısımlarının birleşim, denge ve örgütlenmesinde meydana gelen farklılaşmalardır». A. Boskoff, toplumsal değişmeyi, «... belli toplumsal sistemlerin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen önemli değişmeler» şeklinde tanımlamaktadır²⁵. Kültür toplumsal bir kavram olup, toplumun oluşumunda kültürün sosyalleşmesi olayı ile büyük bir rol oynadığı gibi, toplumun düzen ve işleyişi bakımından da önem taşır. Kültür, C. Wissler'e göre, en geniş anlamıyla, «toplumun yaşama tarzı»nı ifade eder. E. B. Taylor ise, kültürü, «bilgi, iman ve sanatı, ahlâk, örf ve âdetleri, fertlerin toplumun bir üyesi olarak kazandıkları alışkanlık ve hünerleri içine alan karmaşık bir bütün» olarak tanımlamaktadır. Thurnwald'a göre, kültür, «tavırlar, davranış tarzları, örf ve âdetlerden, düşünce tarzları, ifade şekilleri ve kıymet biçimlerinden, tesis ve teşkilâttan meydana gelen bir sistemdir». Nihayet Malinowski, kültürü, «nesilden nesile devralman sanatları, eşyalar, teknik usul ve metodlar, fikir, değer ve alışkanlıklar..» şeklinde; kültür değişmesini ise, «bir toplumun mevcut düzenini başka bir deyişle maddî ve manevî medeniyetini bir tipten başka bir tipe değiştiren bir süreç..» olarak tanımlamış ve kültür değişmesinin, «toplum ve siyasî yapısında, yönetsel kurumlarda ve toprağa yerleşme tarzında, iman ve kanaatlerinde, bilgi sistemi ve terbiye cihazında, kanunlarında, maddî âlet ve vasıtaları ile tüketim maddelerinin kullanılmasında az çok husule gelen değişmeler»i ifade ettiğini belirtmiştir²⁶.

Modernleşme sürecinde büyük bir önem taşıyan sosyo-kültürel değişmeler, serbest ve zorlamayla olmak üzere iki şekilde gerçekleşmek-

25) Ginsberg ve Boskoff'un tanımları için, Bkz., Emre Kongar, a.g.e.; s. 44.

26) Turhan Mümtaz; Kültür Değişmeleri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 58.

tedir. Serbest sosyo-kültürel değişme ve modernleşme, hiç bir zorlama olmadan, bir grup ya da toplumun, yabancı bir kültüre sahip bir grup ya da toplumla teması sonucu olarak, yabancı kültürün bazı unsurlarının ya da belirli kısımlarının benimsenmesi şeklinde olmaktadır. Bu benimseme bilinçli ise *kültür aktarması* (cultural transfer) ya da, *kültür alınması* (cultural borrowing); bilinçsiz ise, *kültür yayılması* (cultural diffusion) söz konusudur. Kültür transferi, alınması ve yayılması, kültürleşme ya da kültür edinme (acculturation) kavramı içine girmektedir. Öte yandan, ayrı kültüre mensup iki grup ya da toplumdan birinin, kendi kültürünü veya kültürünün bazı unsurlarını kabul etmesi için, diğeri üzerinde baskısı söz konusu ise zorlama ile sosyo-kültürel değişme ve modernleşmeden söz edilir. Ayrıca, siyasal ve yönetsel otoriteye sahip bir grubun yabancı bir kültürü ya da bazı unsurlarını kendi toplumuna zorla kabul ettirmeye çalışması halinde de, zorlama ile kültürel değişme ve modernleşme söz konusudur. Zorlamalı kültür değişmesi bilinçli olduğu için serbest sosyo-kültürel değişme ve modernleşmenin, yavaş ve yumuşak bir şekilde, buna karşılık, zorlama söz konusu olduğu taktirde, hızlı sert ve plânlı olarak gerçekleşeceği açıktır.

Bugün dünya ülkelerine yayılan modernleşme gayret ve hareketleriyle ortaya çıkan, sosyo-kültürel değişmeler serbest ve zorlamalı değişme şekillerinden hangisinin etkisi altındadır? Toplumlar arasındaki temasların artması, modern haberleşme vasıtaları ve turizmin yaygınlaşması vb. nedenler göz önüne alınırsa, bugün dünya, ülkelelerini saran toplumsal değişme (modernleşme) lerinde, serbest kültürel değişme şeklinin söz konusu olduğu izlenimini bırakmaktadır. Ancak, dünya ülkelerinde modernleşme gayret ve hareketlerinde siyasal otoriteye sahip grupların etkileri göz önüne alınırsa, zorlamalı değişme şeklinin de söz konusu olduğu sonucuna varılabilir.

III) MODERNLEŞMENİN ORTAYA ÇIKARDIĞI TOPLUMSAL SORUNLAR :

Modernleşme sürecinde, sosyal-kültürel değişme ve gelişmelerin kolaylıkla gerçekleşmeyeceği, ortaya çeşitli sorunlar çıkacağına şüphe yoktur. Gerçekten, sanayi öncesi toplumdan, modern topluma geçiş döneminde, eski ve yeni kültür unsurları arasında bir takım çatışmalar yer alır. Mücadele ve çatışma; dini ve ahlâki değerler, aile sistemi, sınıf farkları, arazi ve toprak rejimleri, eğitim ve hukukî sistemle, hü-

kümet yönetimi gibi değişik düzey ve alanlarda ortaya çıkar. Bu çatışma ve mücadele sonunda toplumun bünyesi, az ya da çok değişikliğe uğrayacak, aşırı hallerde tamamen ortadan kalkarak, yerini yeni bir yaşama ve çalışma düzenine terk edecektir. Ayrıca, kurumsal farklılaşmalar da çeşitli dengesizliklere yol açacaktır. Öte yandan, sosyal-kültürel değişimler, her toplumda aynı hızla cereyan etmez. Kültürün toplum bünyesinde kökleşmiş olduğu hallerde; modernleşme süreci daha yavaş cereyan eder, eski ve yeni kültür arasındaki çatışmalar daha şiddetli olur, eski ve yeni kültür uzun zaman bir arada bulunur. Ayrıca modernleşme sürecinin hızı, modernleşme hareketine öncülük eden, seçkinler grubunun takip ettikleri stratejilere de bağlı bulunmaktadır.

Yapısal farklılaşma ve toplumsal hareketlilik :

Toplum bilimcileri özellikle, N. J. Smelser, N. S. Eisenstedt modernleşme sürecinde çeşitli alanlarda (ekonomik faaliyetlerde, aile fonksiyonlarında, dinî sistemde, toplumsal kademeleşme, siyasal yapıda), ortaya çıkan *farklılaşmaların* (differentiation), *düzensizlik* (disorganization) ve *çözümlere* (ya da yerinden çıkmalara, dislocation) sebep olacağını ve toplum içinde huzursuzlulara ve protestolara yol açacağını belirtmektedirler. Smelser, *farklılaşmayı* «çok fonksiyonlu rol yapısından çok sayıda uzmanlaşmış bir yapıya dönüşüm» olarak nitelendirmektedirler²⁷. Adı geçen yazarların endişelerini Emile Durkheim'de de görmekteyiz. Bilindiği gibi, Durkheim, iş bölümü konusu üzerinde önemle durmuş ve iş bölümünün yaratacağı koordinasyon sorununa dikkati çekmiştir. Ekonomik faaliyetlerle aile fonksiyonlarında, dinî ve siyasî sistemle toplumsal kademelerdeki farklılaşmalar birbirini karşılıklı olarak etkiler. Öte yandan bu farklılaşmalar uzmanlaşmış ve özerk kurumların ortaya çıkmasına yol açarlar. Halbuki bütün bu alanlarda sanayi öncesi toplumların birimleri çok rollü, çok boyutludur.

Ekonomik faaliyetlerde farklılaşma : Sanayi öncesi toplumlarda üretim tipik olarak aile ünitelerinde toplanmıştır. Tarım faaliyetlerinde esas gaye, geçimin sağlamasıdır. Diğer sanayi dalları tamamlayıcı özellikte olup, kasaba ve köylerde toplanmıştır. Bazı hallerde iş ve meslekler doğuştan tayin edilir. Aynı şekilde tüketim ve mübadelede

27) Smelser, N.J.; Mechanisms of Change and Adjustment to Change; Hoselitz, B.F., W.E. Moore (eds.), a.g.e., içinde s. 33.

aile, kasaba ve köy hudutları içinde kalır. Böylece, üretim ve tüketim sosyal bir özellik taşır.

Aile faaliyetlerinde farklılaşma : Ekonomik faaliyetlerin aile dışına taşması, ailenin fonksiyonlarının azalmasına sebep olur ve ailede uzmanlaşma başgösterir. Ekonomik faaliyetlerin aile dışına taşması nedeniyle aile fertleri teker teker aile dışında iş aramaya başlar. Aile fonksiyonları, duygusal ihtiyaçların karşılanması ve sosyalleştirme gibi... daha çok sosyal alanda yoğunlaşır.

Aile faaliyetlerindeki farklılaşmaları diğer bazı değişmeler takip eder: 1) aile içinde çiraklık kurumu önemini kaybeder, 2) aile fertlerinin işe alınmasında kayırma yönündeki baskılar azalır, 3) yaşlıların aile fertleri üzerindeki baskısı azalır, 4) kadının statüsü ve bağımlı oluşunda değişmeler olur²⁸.

Dini sistemde farklılaşma : Sanayi öncesi toplumlarda dini değerlerin etkileri çok geniş bir alana yayılır. İktisadi, toplumsal ve hatta siyasî hayat dinî değerlerin etkisi altında olup, dinî değerler birer kurum özelliği taşır. Buna karşılık modern toplumlarda ise, dinî değerler esnek olup, özel durumlara göre davranmaya imkân verir. Bu esneklik, din, ideoloji ve politikanın birbirinden farklılaşmış olmasından ileri gelir. Sanayi öncesi toplumlarda geleneksel değerlerin modernleşmeyi engelleyici etkisi, ulusal güç ve prestij gibi milliyetçi üstün amaçlarla kısmen giderilebilmektedir²⁹.

Toplumsal kademelerde farklılaşma : Sanayi öncesi toplumlarda kişinin statüsünü belirleyen aile, kabile, etnik grup, din ve bazı hallerde kast olmasına karşılık, modern toplumlarda, kişinin yetenekleri statüsünü tayin eden başlıca unsurdur. Modern toplumlarda dikey toplumsal hareketlilik farklılaşmanın en önemli yönünü teşkil eder³⁰.

Siyasal yapıda farklılaşma : Ulusal egemenlik ilkeleriyle birlikte, egemenliğin kaynağının lâyikleşmesi, toprak sahipleri, askerler ve din adamlarının siyasî etkilerinin azalması, siyasî partilerin, iktisadi, etnik veya dinî gruplar dışında her gruptan insanı içine almaları, siyasî farklılaşmada en önemli gelişmeyi ifade eder³¹.

28) Smelser, N.J.; a.g.e., s. 34.

29) Ozankaya Özel; Toplumsal Değişme Olarak İktisadi Gelişme, A.Ü. SBF. Mecmuası, Cilt XX, Mart 1965, No. 1, s. 281.

30) Ozankaya Özel; a.g.m., s. 281.

31) Ozankaya Özel; a.g.m., s. 282.

Öte yandan modernleşme süreci ile başlayan yatay ve dikey yöndeki toplumsal hareketlilik de, bir takım sosyal düzensizlik ve sorunlara yol açar. Gerçekten, sanayileşme eğilimi, eski iş ve üretim kalıplarının değişmesine ve böylece eski iş ve hünere dayanan geleneksel güvenliğin azalmasına yol açmıştır. Bu durum çalışan nüfusun büyük bir kısmını iş gücü piyasasına iterek işsizlik sorunlarını yaratır. Modernleşme sürecinde ortaya çıkan diğer bir toplumsal hareketlilik şekli de, köyden şehire göç, başka bir deyişle, şehirleşme eğilimidir. Özellikle yukarıda sözü edilen ekonomik faaliyetlerle aile fonksiyonlarında meydana gelen farklılaşmanın; köyden şehire göç yada şehirleşme eğilimi üzerinde etki payı büyüktür. Bu eğilim, köyün iticiliği ve şehrin çekiciliği ile hızlanmaktadır. B.Helling ve G.Helling'in, 1956 yılında ülkemizde yaptıkları bir araştırmalarındaki şu ifade ilginçtir:

«... Baba için köy, ten'effüs ettiği hava gibi, hayatın ta kendisidir. Başka bir yerde olmayı aklından bile geçirmez... Buna karşılık, oğul için köy, bir hapisanedir... Şehirde iyi iş bulunca veya kâfi miktarda para kazanınca tamamen oradan kurtulmayı ümit etmektedir...»³².

Modernleşme sürecinde ortaya çıkan, sosyal düzensizlik ve sorunlara yol açan farklılaşma, değişme ve gelişmelerin, bir özelliği de, karşılıklı etkileşmeyi ve dolayısıyla karşılıklı *bağımlılığı* ortaya çıkarmasıdır. Bu durumun yarattığı önemli bir sonuç ise, *çatışma* olasılığını arttırmasıdır. Çeşitli grup ve kademelerin çıkarları arasında her toplumda çatışma vardır. Ancak modernleşen toplumlarda çıkarları arasında çatışma bulunan grup ve kademeler toplumun merkez alanına doğru itilmiştir. Bu durum gizli karşıt kampları birleştirmek, toplumun bütününe içine alacak şekilde örgütlenmelerini kolaylaştırmak suretiyle *çatışmalar merkezleşmiştir*³³.

Modernleşmenin ortaya çıkardığı çatışmalar şeklindeki toplumsal problemler yanında, sosyal davranışların sapması (deviation of social behavior) ve bozulması (breakdown of social behavior) şeklinde belirlemektedir. Bu özel davranışsal belirtiler yanında daha genel mahiyette bir takım tatminsizlikler, endişeler, toplumdaki kopma (feelings of anomie) ve kendini güçsüz hissetme, ferden veya grupların toplu-

32) Helling B., Helling G., Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy; (çev.: A.E. Uysal), Ankara, 1956, s. 129.

33) Eisentandt S.N.; a.g.e., s. 22.

ma karşı yabancılaşması (alientation) düzensizlik belirtileri de söz konusudur³⁴.

Tamlaştırma ve Bütünleştirme :

Modernleşme sürecinin kaçınılmaz sonuçlarından biri olan *farklaşma; tamlaştırma ve bütünleştirme* (integration) zorunluluğunu doğurmaktadır. Tamlaştırma ve bütünleştirme yeni değerler ve özellikle bir takım kurumları gerektirmektedir. Kanunlar ve hukuk düzeni, piyasa mekanizması, siyasi partiler, meslekî kuruluşlar, iş ve işçi bulma kurumları ve sendikalar, tamlaştırıcı ve bütünleştirici mekanizmanın başlıca unsurlarını teşkil eder.

Öte yandan, yeni değerlerin ve sembollerin geliştirilmesi de tamlaştırıcı rol oynar. Modernleşmenin beraberinde getirdiği olumsuz sonuçların yaygınlaşmaması ve kökleşmemesi için, tamlaştırıcı ve bütünleştirici kurumların gecikmeden ortaya çıkarılması gerekir. Tamlaşma ve bütünleşme hususunda güçlü bir siyasi iktidarın diğer hususların üstünde önemli bir rolü olduğuna şüphe yoktur.

34) Eisenstadt S.N.; a.g.e., s. 24.